

Danuta Pluta-Wojciechowska

Uniwersytet Łódzki*

DLACZEGO WYMOWA GŁOSEK POLSKICH MOŻE BYĆ TRUDNA DLA CUDZOZIEMCÓW?

WHY PRONOUNCING POLISH SOUNDS MAY BE HARD FOR THE FOREIGNERS?

Słowa kluczowe: bilingwizm, wymowa cudzoziemców, uczenie się języka polskiego przez cudzoziemców.

Keywords: bilingualism, non-native pronunciation, Polish as a foreign language.

Wprowadzenie

Przedmiotem opracowania jest wymowa głosek języka polskiego, jaką spotyka się u dorosłych cudzoziemców uczących się polskiego jako języka drugiego L2. W rozważaniach przyjmuję, że L1 to język, jaki został przyswojony przez człowieka jako pierwszy. Z kolei pisząc L2, mam na myśli język, którego człowiek uczy się jako drugiego. Podejmuję ten temat, ponieważ – jak wynika z pilotażowych badań Danuty Pluty-Wojciechowskiej i Barbary Sambor [Pluta-Wojciechowska, Sambor, 2015] – u obcokrajowców uczących się języka polskiego jako L2 mogą występować różnorodne anomalie anatomiczno-czynnościowe, które wraz z innymi czynnikami mogą być przyczyną trudności w uzyskaniu normatywnych głosek języka polskiego. W świetle badań i analiz [zob. Pluta-Wojciechowska, 2015a; 2015b; 2015c; Pluta-Wojciechowska, Sambor, 2015] uznaję zatem, że w ocenie przyczyn trudności uzyskania normatywnych cech głosek języka polskiego istotne jest uwzględnienie – obok innych sposobów pomocy uczącym się polskiej wymowy – metodyki postępowania logopedycznego.

W opracowaniach na temat trudności wymowy głosek występujących u obcokrajowców uczących się języka polskiego jako L2 podkreśla się w szczególności wpływ wcześniej przyswojonego języka. Wiąże się to – mówiąc generalnie – ze zjawiskiem transferu [Odlin, 1993; Tepperman, Bresch, Kim, Lee, Goldstein, Narayanan, 2009] oraz różnymi ustawieniami artykulacyjnymi właściwymi dla każdego języka [Honikman, 1964] i zjawiskiem Inter-Speech Posture (ISP), o którym pisze Gick, Wilson, Koch, Cook [2004]. Czynniki te mogą wchodzić w różnorodne sprzężenia z biologicznymi uwarunkowaniami wymowy, a także innymi determinantami związanymi

* Wydział Filologiczny, Katedra Dialektologii Polskiej i Logopedii, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź.

mi z nauką wymowy, na przykład metodą uczenia głosek języka polskiego, zdolnościami naśladowania dźwięków mowy itd. Niniejsze opracowanie uwzględni przede wszystkim analizę czynników związanych z procesami realizacyjnymi, które – obok procesów percepcyjnych (słuch fizjologiczny, słuch fonemowy, słuch fonetyczny) – odgrywają rolę w tworzeniu dźwięków mowy. To rzadko podejmowany problem w nauczaniu języka obcego.

O charakterystycznej „fonetycznej nucie” języka polskiego

Kiedy poznajemy nowy język, nasze ucho zauważa jego charakterystyczną „fonetyczną nutę”. Staje się ona pewną „linią papilarną”, na podstawie której możemy w pewnym zakresie zidentyfikować osoby mówiące danym językiem. W przypadku języka polskiego sami Polacy jako przykład owej charakterystycznej nuty przytaczają zdania typu: „W Szcebrzeszynie chrząszcz brzmi w trzcinie”, „Szczęśliwy szczeniak Staszka zaszczekał” czy „Mistrz Szczepan wystrzelił ze strzelby, szczerząc zęby”. Co zatem składa się na charakterystyczną nutę języka polskiego?

Analizy prowadzone przez językoznawców skłaniają do opinii, że polski należy do języków umiarkowanie konsonantycznych, ponieważ udział fonemów spółgłoskowych stanowi ponad 80% ogólnego zasobu fonemów języka polskiego. Do charakterystycznych cech fonetyki języka polskiego – zauważalnej przez cudzoziemców – należy duża liczba zwarto-szczelinowych i szczelinowych spółgłosek zębowych, dźwiękowych i palatalnych, a także – co istotne – często występujące grupy spółgłoskowe [por. analizy Maciołek, Tambor, 2012, s. 12–13]. Fonetyka języka polskiego jest zatem rozpoznawalna, a język polski wyróżnia się na tle innych języków, tworząc charakterystyczną i wyrazistą nutę. Nie dziwią nas zatem przywołane powyżej „próbki” języka polskiego, jakie chętnie demonstrujemy cudzoziemcom.

Czy wymowa wskazanych głosek może być trudna dla cudzoziemców? Jak wynika z doświadczeń i rozmów z lektorami języka polskiego, odpowiedź na to pytanie jest twierdząca [por. Szmidt, Castellví, 2010; Maciołek, Tambor, 2012; Szypra-Kozłowska, 2013]. Myślę, że wśród różnych przyczyn trudności (o niektórych z nich była mowa powyżej) można wymienić te, które obserwujemy w odniesieniu do rodzimych użytkowników języka polskiego z wadami wymowy [Konopska, 2006; Ostapiuk, 2013a; 2013b; Pluta-Wojciechowska, 2013; Pluta-Wojciechowska, Sambor, 2015; Sambor, 2014; 2015a; 2015b; w druku]. Skoro zatem także rodzimi użytkownicy języka polskiego mają problem z wymową na przykład głosek dentalizowanych, to można postawić hipotezę, że trudności wymowy głosek języka polskiego u obcokrajowców mogą w pewnym zakresie mieć ten sam rodowód co w przypadku osób polskojęzycznych. Różnicowanie słuchowe i wymawianiowe trzech szeregów głosek dentalizowanych [sz : s : ś], [cz : c : ć], [ż : z : ź], [dź : dz : dź], o których była mowa powyżej, jest najprawdopodobniej jednym z najtrudniejszych zadań, jakie stoi nie tylko przed dzieckiem przyswajającym język polski, ale też przed obcokrajowcem uczącym się języka polskiego.

Przyjrzyjmy się cechom polskich głosek dentalizowanych i głoski wibracyjnej. W analizach przyjmuję system fonetyczny i fonologiczny Bronisława Rocławskiego [2001, por. Ostaszewska, Tambor, 1997]. Opisując miejsce artykulacji jednej z głosek

dziąsłowych dentalizowanych [sz], autor wskazuje na konieczność kontaktu apeksu z fałdami dziąsłowymi (rzadziej przy tylnej części dziąseł lub przy początku praepalatum), gdzie tworzona jest dość szeroka i głęboka szczelina [Rocławski, 2001, s. 276]. Z kolei w przypadku jednej z szeregu głosek palatalnych [ś] autor wskazuje na miejsce artykulacji, opisując je jako przednio-środkowojęzykowo-przydziąsłowo-twardopodniebienne, przy czym apeks nie kontaktuje się z dnem jamy ustnej, a szczelina „jest nieco węższa i płytsza niż szczelina wytwarzana w czasie wymawiania [sz]” [Rocławski, 2001, s. 278–279].

Wymowa głosek zębowych dentalizowanych może być omówiona na przykładzie [s], której artykulacja opisywana jest przez B. Rocławskiego w sposób następujący: „[...] większość autorów rozróżnia dwa sposoby artykulacji [s]: z czubkiem języka przy dolnych siekaczach i ze wzniesionym praedorsum oraz z podniesionym czubkiem języka” [Rocławski, 2001, s. 272, por. opis artykulacji [c], s. 282]. Przy czym prąd powietrza, jak należy rozumieć analizy autora, jest węższy niż podczas wymowy [sz] i [ś]. Wymowa [r] polega na tym, że czubek języka uderza o dziąsła, przy czym ruch ten jest powtarzany 2–3 razy, co w efekcie sprawia wrażenie drżenia [Rocławski, 2001, s. 236].

Komentując wymowę głosek dentalizowanych, trzeba też zauważyć, że na bazie uformowanego układu narządów, pozycji języka i żuchwy należy wypuścić pewną dawkę powietrza w określone miejsce w jamie ustnej, a dalej skierować strumień powietrza w miejsce zbliżonych łuków zębowych. Analizując kształt języka podczas artykulacji wymienionych grup głosek, należy podkreślić, że jest on uformowany w różny sposób, co oznacza, że tworzą się na nim różnej wielkości wgłębienia, przez które przepływa powietrze artykulacyjne.

Można podsumować, biorąc także pod uwagę własne obserwacje poczynione podczas prowadzenia terapii logopedycznej, że prawidłowa artykulacja głosek dentalizowanych (i ich rozróżnianie) oraz [r] wymaga – oprócz sprawnego słuchu fonemowego i fonetycznego – znacznej mobilności języka, w szczególności jego przedniej części, a także możliwości wytworzenia na języku różnie uformowanych wgłębień. Taka ruchomość języka warunkowana jest stanem wędzidełka języka, przy zachowaniu prawidłowej wielkości tego narządu, a także ma związek z przebiegiem czynności prymarnych. Analizy przeprowadzone przeze mnie [Pluta-Wojciechowska, 2011; 2013; 2014/2015; Sambor, 2015a; 2015b] wskazują na związek rozwoju czynności prymarnych (w szczególności jedzenia, picia i oddychania) z kształtowaniem się sprawności języka, jaka jest niezbędna, aby prawidłowo artykułować głoski, w tym dentalizowane. Okazuje się bowiem, że aż 19 głosek języka polskiego w tworzeniu głównego miejsca artykulacji wykorzystuje różne warianty pozycji wertykalno-horyzontalnej języka¹, która jest doświadczana i utrwalana podczas oddychania, jedzenia i picia [Pluta-Woj-

1 „Pozycja wertykalno-horyzontalna języka to pionizacja szerokiego języka w jamie ustnej, podczas której język z jednej strony jest wzniesiony, dotykając czubkiem okolic za szyjkami górnych zębów siecznych, przy czym część dorsalna jest przyklejona do podniebienia, z drugiej zaś przyjmuje kształt szeroki. Podkreślmy, że przednia część języka przyjmuje pozycję horyzontalną, a czubek jest skierowany do podniebiennej części górnych zębów. Taką pozycję nazywam wertykalno-horyzontalną, co oznacza z jednej strony wertykalne wzniesienie języka, czyli tzw. pionizację, ale z zachowaniem horyzontalnego ułożenia jego przedniej części [...]. Istotne są też warianty tej pozycji” [Pluta-Wojciechowska, 2013, s. 309].

ciechowska, 2013]. Jak wskazują badania, w przypadku ankyloglosji i/lub wady zgryzui/lub zaburzeń czynności prymarnych pacjent może włączać różne mechanizmy kompensacyjne, co powoduje, że tworzone dźwięki w różnym zakresie odbiegają od normatywnych [Konopska, 2006; Ostapiuk, 2013a; 2013b; Pluta-Wojciechowska, 2013].

Biorąc pod uwagę rozwój fonetyczny dziecka, zauważamy, że spółgłoski dźwiękowe dentalizowane w rozwoju mowy dziecka pojawiają się najpóźniej, co świadczy także o tym, że wymagają znacznej sprawności języka, podobnie jak głoska [r] [por. Rocławski, 2001]. Gdyby tak nie było, dzieci wymawiałyby poprawnie głoski dentalizowane dźwiękowe – jak sądzą – znacznie wcześniej.

Czy prawidłowa wymowa głosek języka polskiego jest potrzebna cudzoziemcom?

Motorem uruchamiającym przekaz jest intencja. Mówimy zatem po to, aby realizować swoje intencje wyrażone w wypowiedzi werbalnej. „Słowo chce być słowem celnym” – pisze Hans-Georg Gadamer [2003, s. 156]. Owa celność słowa to z jednej strony właściwie dobrany zestaw słów, wyrażen i konstrukcji gramatycznych, z drugiej zaś czystość, jasność, przezroczystość substancji fonicznej. Ma ona być taka, by słuchacz nie miał wątpliwości, o jakiej rzeczy jest mowa. Owa rzecz „pojawia się” w jego umyśle w sposób jednoznaczny.

Zrozumiałość mowy rozważana w tym miejscu ze względu na substancję foniczną w przypadku cudzoziemców wymaga zatem z jednej strony umiejętności takiej artykulacji poszczególnych głosek, że są one w miarę podobne do prawidłowych (a opisanych w normie danego języka), odzwierciedlają cechy dystynktywne realizowanego fonemu, z drugiej zaś swobodnego łączenia głosek w różne sekwencje, także w grupy spółgłoskowe [por. Szpyra-Kozłowska, 2013].

Odbiegająca od polskiej normy ortofonicznej wymowa cudzoziemców posługujących się naszym językiem powodować może niezrozumiałość mowy. Może także budzić rozmaite uczucia, komentarze, niedocenywanie kompetencji. Do szczególnych cech wymowy niektórych cudzoziemców uczących się języka polskiego należy mięka lub zmiękczone wymowa spółgłosek dźwiękowych dentalizowanych. Zauważmy, że środkowojęzykowa realizacja fonemów [sz, ż, cz, dż] jest cechą wymowy małych dzieci. Jeśli taka cecha pojawia się w mowie osoby dorosłej, to może budzić nie tylko zdziwienie potencjalnych słuchaczy.

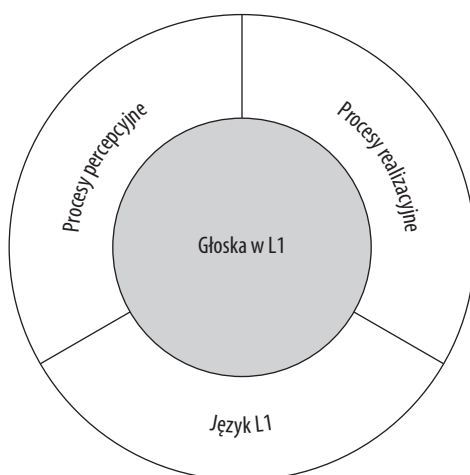
Czynniki determinujące prawidłową wymowę w L1 i L2

W podejmowanych rozważaniach przyjmuję, że mowa to układ kompetencji i sprawności. Zgodnie z tym stanowiskiem wymowa jest jednym ze składników elementów sprawności w posługiwaniu się danym językiem [Grabias, 1997; 2008; 2012]. Przyjmuję także, że głoska jest realizacją fonemu jako elementu systemu fonemów, który jest z kolei częścią kompetencji językowej, czyli społecznej wiedzy tkwiącej w umyśle człowieka [Grabias, 1997]. Dziecko nie rodzi się z uformowanymi fonemami, a tak-

że z taką dojrzałością i sprawnością narządów mowy, aby artykułować głoski danego języka. Do tworzenia dźwięków mowy potrzebne jest uruchomienie wielu procesów, które wspólnie prowadzą dziecko do fonemu i głoski. To niezwykła droga, która jest uporządkowana i zgodna z naturalnym programem, jaki obserwuje się w ontogenezie dziecka [Łobacz, 2005; Ostapiuk, 2013b; Pluta-Wojciechowska, 2013].

Profilując główne czynniki w drodze do głoski i fonemu, można wymienić podstawowe czynniki o charakterze biologicznym, a mianowicie procesy percepcyjne i procesy realizacyjne [np. Grabias, 1997; 2008; 2012; Hiiemae, Palmer, 2003; Konopska, 2006; Kurkowski, 2013; Łobacz, 2005; Ostapiuk, 2013b; Pluta-Wojciechowska, 2006; 2011; 2013; 2014/2015; Ročławski, 2001; 2005; Serrurier, Badin, Barney, Boë, Savariaux, 2012].

Do procesów percepcyjnych należą: słuch fizyczny, słuch fonemowy, słuch fonetyczny, słuch prozodyczny. Z kolei procesy realizacyjne to budowa i motoryka narządów mowy, a w ujęciu szerokim także przebieg czynności prymarnych [Pluta-Wojciechowska, 2011; 2013; 2014/2015]. Pisząc „czynności prymarne”, mam na myśli różne niewerbalne czynności odbywające się w przestrzeni ustno-twarzowo-gardłowej, które wyprzedzają artykulację lub towarzyszą jej rozwojowi i w różnym zakresie wpływają na rozwój umiejętności fonetycznych. Do najważniejszych czynności prymarnych należą: oddychanie, jedzenie i picie. Rozwój tych czynności fizjologicznych pozwala dziecku na zdobywanie doświadczeń ruchowych, które zostaną wykorzystane podczas artykulacji. Komentując to zagadnienie, pisałam o biomechanicznej bazie artykulacji, która jest tworzona na podstawie czynności prymarnych. Stąd w diagnozie logopedycznej uwzględnia się przebieg czynności prymarnych, gdyż ich zaburzenia mogą powodować zaburzenia realizacji fonemów lub mogą być jednym z czynników patogennych zaburzeń wymowy, także w przypadku osób dorosłych [Pluta-Wojciechowska, 2011; 2013; 2014/2015]. Na rycinie 1 symbolicznie przedstawiłam główne czynniki, od których zależy głoska jako realizacja fonemu języka L1.

Ryc. 1. Od czego zależy głoska w L1?

Badania porównawcze realizacji fonemów różnych języków, które opisała Beatrice Honikman, pozwoliły na ustalenie, że wymowa głosek danego języka wiąże się z charakterystycznymi układami, pozycjami i ruchami narządów mowy odnoszonymi się do danych dźwięków mowy [Honikman, 1964]. Dalsze badania dotyczące tworzenia głosek w danym języku pokazały, że wymowa sekwencji głosek uporządkowanych w słowa, wyrażenia, zdania wiąże się również z charakterystycznymi cechami całego toru głosowo-artykulacyjnego. Podczas mówienia danym językiem w torze głosowo-artykulacyjnym można odnaleźć odróżniające go od innych języków cechy, w tym Pre-Speech i Inter-Speech Postures [Gick, Wilson, Koch, Cook, 2004; Ramanarayanan, Goldstein, Byrd, Narayanan, 2013; Wilson, Gick, 2014].

Wyjaśniając pozycję Inter-Speech, można powiedzieć, że jest to specyficzna pozycja narządów, jaką przyjmują mówiący pomiędzy poszczególnymi fragmentami, częściami wypowiedzi [por. Gick, Wilson, Koch, Cook, 2004]. Wynika ona z charakterystycznych cech danego systemu fonetyczno-fonologicznego i jest specyficzna dla danego języka. Zauważmy, że artykulacja sekwencji głosek wymaga takiej pozycji narządów, w tym języka, podczas pauz, aby szybko wykonać kolejny ruch po pauzie. Stąd pozycja Inter-Speech jest charakterystyczna dla danego języka, gdyż wynika z budowy artykulacyjnej jego głosek. Z perspektywy szybkości i ekonomiki ruchów artykulacyjnych związanych z danym systemem fonetycznym jest ona konieczna, aby szybko przemieścić język i inne narządy do kolejnych pozycji i układów [Gick, Wilson, Koch, Cook, 2004; Ramanarayanan, Goldstein, Byrd, Narayanan, 2013; Wilson, Gick, 2014]. Ten problem nie jest w ogóle – jak wynika z mojej wiedzy – uwzględniany w komentowaniu przyczyn wadliwej wymowy występującej u obcokrajowców uczących się języka polskiego jako L2 [por. uwagi Pluta-Wojciechowska, 2015a; 2015b; 2015c; Pluta-Wojciechowska, Sambor, 2015].

W literaturze podkreśla się znaczenie transferu języka L1 na język L2, co może być przyczyną lub jedną z przyczyn trudności w artykulacji głosek języka L2 w przypadku cudzoziemców uczących się języka polskiego jako L2. W kontekście prowadzonych w Polsce badań dotyczących wad wymowy występujących u osób polskojęzycznych można jednak wnioskować, że czynniki biologiczne są często determinantami występujących wad wymowy. Skoro tak, to nie można wykluczyć, że podobne czynniki biologiczne mogą powodować trudności w wymowie głosek języka polskiego u cudzoziemców uczących się naszego języka jako L2. Co więcej, można przypuszczać, że jeśli procesy percepcyjne i/lub realizacyjne są nieprawidłowe, to mogą one w różnym zakresie wpływać na rodzaj tworzonych dźwięków mowy zarówno w rodzimym języku L1, jak i w języku L2.

Biorąc pod uwagę doniesienia różnych autorów, można powiedzieć, że posługiwanie się językiem L2 jest warunkowane między innymi takimi czynnikami, jak na przykład przyjęta przez mówcę bilingwalnego strategia porozumiewania się: pewna dezaktywacja języka L1 lub aktywacja języka L1 i L2 [Grosjean, 2008]. Komentując wymowę, należy uwzględniać możliwość występowania transferu fonetyczno-fonologicznego z języka L1 do L2 [Odlin, 1993; Tepperman, Bresch, Kim, Lee, Goldstein, Narayanan, 2009; por. komentarz Kurcz, 2007, s. 27–29, a także komentarz na temat interferencji Weinreich, 2007], różne ustawienia artykulacyjne i różne ISP [Honikman, 1964; Gick, Wilson, Koch, Cook, 2004] oraz odmienne strategie artykulacyjne

przyjmowane przez mówców bilingwalnych [Badin, Sawallis, Crepel, Lamalle, 2014]. Biorąc zatem pod uwagę różne determinanty, które wpływają na tworzenie głosek w L2, na rycinie 2 w sposób symboliczny zostały przedstawione cztery główne (ale nie jedyne) czynniki wpływające na wymowę głosek w L2.

Ryc. 2. Od czego zależy głoska w L2?

Z punktu widzenia sprawności narządów mowy istotne wydaje się uwzględnienie także innych zjawisk, na przykład niewyćwiczenie narządów mownych (lub ich części). Mam tu na myśli brak takiego treningu – z uwagi na cechy fonetyki języka L1. Zauważmy, że ten brak treningu danego narządu może być przeszkodą w uzyskiwaniu właściwej wymowy w L2. Przy czym warto dodać, że trudności tego typu mogą mieć także związek z wadami anatomiczno-czynnościowymi w obrębie przestrzeni ustno-twarzowo-gardłowej [por. Konopska, 2016; Ostapiuk, 2013; Pluta-Wojciechowska, 2011; 2013; 2014/2015; 2015a; 2015b; 2015c; Sambor, 2014; 2015a; 2015b, w druku; Pluta-Wojciechowska, Sambor, 2015; a także uwaga na ten temat Tepperman, Bresch, Kim, Lee, Goldstein, Narayanan, 2009].

Istotnym czynnikiem utrudniającym podjęcie właściwej aktywności narządów podczas wymowy całych słów może być struktura fonetyczno-fonologiczna tworzonych wyrazów w języku L2 [Maciołek, Tambor, 2012]. Nie bez znaczenia dla powodzenia w nauce jest, jak się wydaje, także konieczność – przyjmijmy ujęcie metaforyczne – pewnego „rozbicia znaku językowego” występującego w rodzimym języku L1 i przypisania znanemu znaczeniu innego obrazu fonicznego [por. Grosjean, 2008]. Wpływ na naukę wymowy generalnie mogą mieć również inne czynniki, na przykład zdolności językowe i motywacja do nauki [Kurcz, 2007, s. 25–26], wiek [por. Białystok, Hakuta, 1999], czynniki społeczne.

Podsumowując rozważania, można przyjąć taką oto logikę:

- 1) za konkretnymi cechami fonetycznymi głosek odnajdujemy określone układy, pozycje i ruchy narządów mowy,

- 2) głoski danego języka (a przynajmniej pewne grupy głosek) różnią się od głosek innego/innych języków, a zatem
- 3) wymagają odmiennych warunków progowych sprawności narządów, jakie są potrzebne, aby tworzyć głoski normatywne lub do nich zbliżone.

W świetle podjętego tematu prawdziwa wydaje się hipoteza, iż mówca może posiadać warunki anatomiczno-czynnościowe wystarczające dla prawidłowej wymowy w L1, ale niewystarczające w przypadku L2. Taka hipoteza koresponduje z uwagą takich badaczy, jak Tepperman, Bresch, Kim, Lee, Goldstein, Narayanan [2009].

Badania wymowy osób polskojęzycznych a wymowa cudzoziemców uczących się języka polskiego jako L2

Prowadzone w Polsce badania pozwalają na wniosek, że znaczna liczba polskojęzycznych dzieci i dorosłych miewa problemy z uzyskaniem normatywnej realizacji wielu fonemów, na przykład dentalizowanych i [r]. U podstaw tych trudności leżą zazwyczaj wadliwe warunki anatomiczno-czynnościowe, co pokazały badania Liliany Konopskiej [2006], Barbary Ostapiuk [2013], Danuty Pluty-Wojciechowskiej [2006; 2013], Danuty Pluty-Wojciechowskiej i Barbary Sambor [2015], Barbary Sambor [2014, 2015a; 2015b; w druku]. Do podstawowych przyczyn wad wymowy należą różnorodne wady anatomiczne narządów mowy oraz zaburzenia o charakterze czynnościowym, na przykład nieprawidłowe połykanie, oddychanie, parafunkcje.

Ustalenia wymienionych powyżej osób są istotne, gdyż wyniki ich badań dostarczają ważnych przesłanek do sformułowania kilku wniosków. Pierwszy z nich dotyczy częstości nienormatywnych realizacji fonemów w zależności od rodzaju fonemu. Na podstawie analizy wyników badań można powiedzieć, że do najczęściej wadliwie wymawianych głosek należą dentalizowane oraz [r]. Drugi ważny wniosek dotyczy tego, że wadliwa wymowa wskazanych głosek była determinowana anomaliami anatomiczno-czynnościowymi. A zatem wadliwa wymowa głosek dentalizowanych i [r] u obcokrajowców uczących się języka polskiego jako L2 może także (obok innych przyczyn, np. zaburzeń słuchu fonemowego, zaburzeń słuchu fonetycznego) wynikać z nieprawidłowych warunków anatomiczno-czynnościowych. Do tego może się dołączyć niewyćwiczenie pewnych części narządów, na przykład języka, co ma związek z tym, że w rodzimym języku nie występują głoski wymagające aktywności danej części języka.

Analizując związki przyczynowo-skutkowe, można zatem wyróżnić kilka sytuacji, a mianowicie: osoby uczące się języka polskiego jako L2 (zob. tab. 1):

- 1) mają nieprawidłowe warunki anatomiczno-czynnościowe, które z jednej strony powodują nienormatywne realizacje fonemów w rodzimym języku L1, z drugiej zaś wpływają na sposób realizacji fonemów języka polskiego jako L2, powodując wadliwą wymowę w L2;
- 2) mają warunki anatomiczno-czynnościowe wystarczające dla normatywnej realizacji fonemów języka L1, ale warunki te są niewystarczające dla normatywnej realizacji fonemów języka L2; język polski zawiera bowiem fonemy, których realizacja w postaci głosek wymaga uzyskania specyficznych układów, pozycji

i ruchów narządów mowy, które mogą nie występować w innych językach, także w L1; są to na przykład głoski dentalizowane dźwiękowe, które przysparzają obcokrajowcom wielu trudności.

Tabela 1. Wymowa w L1 i L2 – różne możliwości. Hipotezy

Wymowa w L1	Wymowa w L2
prawidłowa	prawidłowa
nieprawidłowa	nieprawidłowa
prawidłowa	nieprawidłowa
nieprawidłowa	prawidłowa

Z jakimi problemami mierzy się obcokrajowiec uczący się języka polskiego jako L2?

Zastanówmy się, jaki jest punkt wyjścia uczenia się języka polskiego jako L2 w przypadku obcokrajowca. Osoba taka posiada w szczególności:

- 1) utrwalone wzorce ruchowo-słuchowo-czuciowe głosek L1, powodujące płynność i łatwość tworzenia dźwięków języka L1, a więc utrwalone pozycje, układy i ruchy narządów mowy charakterystyczne dla przyswojonego języka L1,
- 2) pozycję Inter-Speech charakterystyczną dla L1,
- 3) utrwalone charakterystyczne połączenia głosek,
- 4) sprawność narządów mowy, w tym języka, związaną z wykorzystaniem określonych pozycji, kształtów i ruchów języka, a więc inercją pewnych narządów lub ich części,
- 5) trening w słuchowym identyfikowaniu i rozróżnianiu głosek języka L1.

Można przyjąć, że aby swobodnie wytwarzać głoski i sekwencje głosek w wyrazach w języku L2 (tu w języku polskim), obcokrajowiec powinien zdobyć różne umiejętności natury percepcyjnej i realizacyjnej, w szczególności zaś:

- 1) opanować nowe wzorce słuchowo-ruchowo-czuciowe głosek L2, a więc nowe pozycje, układy i ruchy narządów mowy, jakie są charakterystyczne dla L2;
- 2) wprowadzić też Inter-Speech charakterystyczną dla L2 dla zyskania dobrej wymowy w L2;
- 3) opanować nowe połączenia głosek charakterystyczne dla L2;
- 4) zdobyć sprawność tych narządów mowy lub ich części (w szczególności języka), jakie są potrzebne dla normatywnej wymowy głosek w L2;
- 5) ćwiczyć pozycje, układy i ruchy narządów mowy potrzebne dla wymowy głosek w L2; mogą to być inne części narządów niż w L1;
- 6) opanować umiejętność słuchowego identyfikowania i różnicowania głosek L2.

Podkreślimy, że oprócz wpływu wcześniej przyswojonego języka L1 obcokrajowiec może mieć problemy w uczeniu się głosek w L2 związane z czynnikami natury percepcyjnej i/lub natury realizacyjnej, które utrudniały już w przeszłości opanowanie języka L1. Była o nich mowa we wcześniejszej części opracowania. Zauważmy

jednak, że powyższe czynniki mogą wchodzić w różne sprzężenia z takimi cechami człowieka, jak na przykład:

- 1) poziom determinacji w nauce,
- 2) podatność na modalności określonego typu, co wiąże się ze sposobem uczenia się wymowy, jaki proponuje nauczyciel,
- 3) konieczność „rozbitcia znaku językowego”, co ma związek z przypisaniem znamenu pojęciu nowej formy akustycznej,
- 4) zdolności do opanowania języka, na przykład pamięć mechaniczna, słuchowa, zdolność artykulacyjna, zdolności do naśladowania dźwięków mowy itd. [Żydek-Bednarczuk, 2007, s. 232–233; por. Kurcz, 2005].

Jak obcokrajowcy uczeni są wymowy polskich głosek?

Nauka języka obcego obligatoryjnie musi łączyć się z nauką wymowy głosek danego języka [Derwing, Munro, 2005; Seretny, Lipińska, 2005; Żydek-Bednarczuk, 2007; Maciołek, Tambor, 2012; Szpyra-Kozłowska, 2013]. Jak wynika z lektury przedmiotowej, specjaliści stosują różne metody, na przykład:

- 1) ćwiczenie słuchowego identyfikowania i różnicowania głosek;
- 2) prezentację prawidłowej wymowy (poprzez przykład własny lub odtwarzanie filmu); wymowa jest słuchana i obserwowana przez uczących się, a następnie słuchacze są zachęceni do powtarzania;
- 3) bieżące korygowanie wymowy w trakcie nauki;
- 4) naśladowanie wymowy lektora;
- 5) wyjaśnianie położenia narządów mowy wraz z korzystaniem ze schematów i tak zwanych przekrojów głosek;
- 6) przekazywanie wiedzy o systemie fonetyczno-fonologicznym języka polskiego;
- 7) analizy kontrastywne różnych systemów fonetyczno-fonologicznych różnych języków [zob. np. Seretny, Lipińska, 2005; Szmidt, Castellví, 2010; Maciołek, Tambor, 2012].

Jeśli weźmiemy pod uwagę przedstawione w niniejszym artykule rozważania i metodykę postępowania logopedycznego związaną z pomocą pacjentom z zaburzeniami realizacji fonemów [Ostapiuk, 1997, 2013a; 2013b; Pluta-Wojciechowska, 2006; 2011; 2013; 2015], to trudno oprzeć się wrażeniu, że w wielu przypadkach powyższe metody mogą być nieskuteczne dla osiągnięcia przez cudzoziemców prawidłowej wymowy głosek polskich, w szczególności w przypadku wad anatomiczno-czynnościowych. Uważam, że konieczne jest włączenie metodyki postępowania logopedycznego, w tym diagnozy logopedycznej, która obejmuje dokładny opis wymowy i rozpoznanie przyczyn występujących trudności, a następnie naukę wymowy. Wskazują na to także inni badacze, chociaż używają różnych słów dla wyrażenia swoich racji [Tepperman, Bresch, Kim, Lee, Goldstein, Narayanan, 2009; Pluta-Wojciechowska, 2014; 2015; Pluta-Wojciechowska, Sambor, 2015].

Wnioski

Pilotażowe badania [Pluta-Wojciechowska, Sambor, 2015] pokazały, że niektóre trudności w realizacji polskich fonemów dentalizowanych dźwiękowych mogą wynikać z wadliwych warunków anatomicznych i czynnościowych osób uczących się języka polskiego jako L2. Analizę obserwowanych trudności należy poszerzyć o zbadanie wpływu wcześniej przyswojonego języka L1 na poznawany język L2, a także rozpoznanie warunków percepcyjnych.

Zasygnalizowany problem z pewnością wymaga dalszych badań i analiz. Uwzględnienie w badaniach wymowy cudzoziemców uczących się języka polskiego jako L2 metodologii logopedycznej lub jej elementów jest, moim zdaniem, szansą na pełniejsze poznanie przyczyn problemów w uczeniu się nowego języka – prawdopodobnie nie tylko w przypadku języka polskiego.

Bibliografia

- Badin Pierre, Sawallis Tomas, Crépel, Simon, Lamalle Laurent, 2014, *Comparison of articulatory strategies for a bilingual speaker: Preliminary data and models*, Cologne, http://www.gipsalab.fr/~pierre.badin/PublisPDF_Badin_Endnote/Badin_Sawallis_Crepel_Lamalle_Bilingualism_Correct_ISSP10_2014.pdf (dostęp: 14.04.2016).
- Bialystok Ellen, Hakuta Kenji, 1999, *Confounded age: Linguistic and cognitive factors in age differences for second language acquisition*, Mahwah.
- Derwing Tracey M., Munro Murray J., 2005, *Second Language Accent and Pronunciation Teaching: A Research Based Approach*, "Tesol Quarterly", Vol. 39, No. 3.
- Gadamer Hans-Georg, 2003, *Człowiek i język*, w: Grzegorz Godlewski (red.), *Antropologia słowa. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. Grzegorz Godlewski, Andrzej Mencwel, Sulima Roch, Warszawa, s. 153–159.
- Gick Bryan, Wilson Ian, Koch Karsten, Cook Clare, 2004, *Language-Specific Articulatory Settings: Evidence from Inter-Utterance Rest Position*, „Phonetica”, 61, 220–233.
- Grabias Stanisław, 1997, *Mowa i jej zaburzenia*, „Audiofonologia”, X, s. 3–20.
- Grabias Stanisław, 2008, *Postępowanie logopedyczne. Diagnoza, programowanie terapii, terapia*, „Logopedia”, 37, s. 13–27.
- Grabias Stanisław, 2012, *Mowa i jej zaburzenia*, w: Stanisław Grabias, Marek Kurkowski (red.), *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, Lublin, s. 15–91.
- Grosjean François, 2008, *Studying Bilinguals*, Oxford.
- Hiiemae Karen Michael, Palmer Jeffrey Bruce, 2003, *Tongue movements in feeding and speech*, „Critical Reviews in Oral Biology & Medicine”, 14 (6), s. 413–429.
- Honikman Beatrice, 1964, *Articulatory settings*, w: *In Honour of Daniel Jones*, London.
- Konopska Liliana, 2006, *Wady wymowy u osób z wadami zgryzu*, Szczecin.
- Kurcz Ida, 2005, *Psychologia języka i komunikacji*, Warszawa.
- Kurcz Ida, 2007, *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*, Gdańsk.
- Kurkowski Zdzisław Marek, 2013, *Audiogenne uwarunkowania zaburzeń komunikacji językowej*, Lublin.

- Lipowski Jaroslav, 2011, *Interferencje fonetyczne we współczesnych językach zachodniosłowiańskich*, w: Ilona Koutny, Piotr Nowak (red.), *Język. Komunikacja. Informacja*, t. 6, Poznań, s. 205–215.
- Łobacz Piotr, 2005, *Prawidłowy rozwój mowy dziecka*, w: Tadeusz Gałkowski, Elżbieta Szela, Grażyna Jastrzębowska, *Podstawy neurologopedii*, Opole, s. 231–268.
- Maciołek Marcin, Tambor Jolanta, 2012, *Głoski polskie. Przewodnik fonetyczny dla cudzoziemców i nauczycieli uczących języka polskiego jako obcego*, Katowice.
- Odlin Terence, 1993, *Language transfer: cross-linguistic influence in language learning*, Cambridge.
- Ostapiuk Barbara, 1997, *Zaburzenia dźwiękowej realizacji fonemów języka polskiego – propozycja terminów i klasyfikacji*, „Audiofonologia”, 10, s. 117–136.
- Ostapiuk Barbara, 2013a, *Dyslalia ankyloglosyjna. O krótkim wędzidełku języka, wadliwej wymowie i skuteczności terapii*, Szczecin.
- Ostapiuk Barbara, 2013b, *Dyslalia. O badaniu jakości wymowy w logopedii*, Szczecin.
- Ostaszewska Danuta, Tambor Jolanta, 1997, *Podstawowe wiadomości z fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*, Katowice.
- Pluta-Wojciechowska Danuta, 2006, *Zaburzenia mowy u dzieci z rozszczepem podniebienia. Badania – Teoria – Praktyka*, Bielsko-Biała.
- Pluta-Wojciechowska Danuta, 2011, *Mowa dzieci z rozszczepem wargi i podniebienia*, Kraków.
- Pluta-Wojciechowska Danuta, 2013, *Zaburzenia czynności prymarnych i artykulacji. Podstawy postępowania logopedycznego*, Bytom.
- Pluta-Wojciechowska Danuta, 2014/2015, *Prototypowe doświadczenia orofacjalne*, „Logopedia”, 43/44, s. 43–62.
- Pluta-Wojciechowska Danuta, 2015a, *Wymowa polska „jakby ktoś gryzł szkło”, czyli o trudnościach artykulacji głosek języka polskiego u obcokrajowców*, „Poradnik Językowy”, 5, s. 83–94.
- Pluta-Wojciechowska Danuta, 2015b, *On the polish language pronunciation of (L2) by the foreign speakers/learners*, „Pedagogica Actualis”, VII, Trnava, s. 386–393.
- Pluta-Wojciechowska Danuta, 2015c, *Wymowa cudzoziemców uczących się języka polskiego jako L2 w oczach logopedy. Rekonesans zagadnień*, „Forum Logopedyczne”, 23, s. 26–34.
- Pluta-Wojciechowska Danuta, Sambor Barbara, 2015d, *The assesment of the biological determinants of pronunciation in foreigners learning Polish*, w: Д. А. Крячков (red.), *Магия ИННО: новое в исследовании языка и методике его преподавания* Материалы Второй научно-практической конференции (Москва, 24–25 апреля 2015 г.), t. 2. Издательство МГИМО–Университет, s. 187–192.
- Ramanarayanan Vikram, Goldstein Louis, Byrd Dani, Narayanan Shrikanth, 2013, *An investigation of articulatory setting using real-time MRI*, „The Journal of the Acoustical Society of America”, 7, s. 510–519.
- Roćlowski Bronisław, 2001, *Podstawy wiedzy o języku polskim dla glottodydaktyków, pedagogów, psychologów i logopedów*, Gdańsk.
- Roćlowski Bronisław, 2005, *Śluch fonemowy i fonetyczny. Teoria i praktyka*, Gdańsk.
- Sambor Barbara, 2014, *Warunki anatomiczno-czynnościowe narządów mowy studentów wyższych szkół teatralnych*, „Logopedia Silesiana”, 3, Katowice, s. 250–258.

- Sambor Barbara, 2015a, *Zaburzone wzorce połykania i pozycji spoczynkowej języka a budowa artykulacyjna głoskowych realizacji fonemów u osób dorosłych*, „Logopedia”, 43, s. 149–188.
- Sambor Barbara, 2015b, *Mówienie z tzw. szczękosciskiem – fakty i mity*, w: Danuta Pluta-Wojciechowska (red.), *Diagnoza i terapia zaburzeń realizacji fonemów*, Katowice, s. 157–174.
- Sambor Barbara, w druku, *Skaza dykcyjna czy wada wymowy? Logopedyczne badanie młodych adeptów sztuki aktorskiej*, Gdańsk.
- Serrurier Antoine, Badin Pierre, Barney Anna, Boë Louis-Jean, Savariaux Christophe, 2012, *Comparative articulatory modelling of the tongue in speech and feeding*, „Journal of Phonetics”, 6 (40), s. 745–763.
- Seretny Anna, Lipińska Ewa, 2005, *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*, Kraków.
- Szmidt Dorota, Castellví Joan, 2010, *Cechy charakterystyczne fonetyki polskiej w nauczaniu Katalończyków*, <http://stel.ub.edu/labfon/sites/default/files/2010-6.pdf> (dostęp: 15.01.2016).
- Szpyra-Kozłowska Jolanta, 2013, *Sukcesy i porażki fonodydaktyki języka polskiego jako obcego. Uwagi postronnej obserwarki*, „Poradnik Językowy”, 2, s. 7–21.
- Tepperman Joseph, Bresch Erik, Kim Yoon-Chul, Lee Sungbok, Goldstein Louis, Narayanan Shrikanth, 2009, *An Articulatory Analysis of Phonological Transfer Using Real-Time MRI*, <http://sail.usc.edu/span/pdfs/tepperman2009articulatory.pdf> (dostęp: 14.04.2016).
- Weinreich Uriel, 2007, *Języki w kontakcie*, w: Ida Kurcz (red.), *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*, Gdańsk, s. 43–56.
- Wilson Ian, Gick Bryan, 2014, *Bilinguals use language-specific articulatory settings*, „Journal of Speech, Language, and Hearing Research” (JSLHR), Vol. 57, s. 361–373.
- Żydek-Bednarczuk Urszula, 2007, *Bilingwizm w badaniach glottodydaktycznych, społecznych i kulturowych*, w: Aleksandra Achteлик, Jolanta Tambor (red.), *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, Katowice, s. 223–237, http://sjikp.us.edu.pl/pliki/ksiazki/urszula_zydek_bednarczuk.pdf (dostęp 4.01.2016).

Summary

The paper focuses on the issue of the pronunciation in adult learners of Polish as a foreign language. Various factors having impact on the difficulties in pronouncing certain Polish sounds are listed, while pointing at the necessity of introducing the methods used in speech therapy in certain cases of speech difficulties in adult learners of Polish as a foreign language.